

QARAQALPAQ FOLKLORINDA DÁW OBRAZINIŇ KÓRKEM POETIKASI

Shayxımanova D

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Folkloristika hám dialektologiya 1-kurs magistrantı

Annotaciya: *Qaraqalpaq folklorındaǵı hárqanday epikalıq dóretpе óziniń qızıqlı syujetlerine, obrazlar sistemasına iye. Usınday obrazlar qatarında miflik syujetlerde kóbirek ushırasatuǵın “dáv” obrazı úlken áhmiyetke iye. Maqalada usı dáv obrazınıń qaraqalpaq folklorında qollanıwı hám onıń kórkemlik ózgesheligi boyınsha pikir júrgizdik.*

Tayanış sózler: *folklor, dáv obrazı, poetika, miflik syujet, miflik obraz, dástanlar, kórkemlilik t.b.*

Qaraqalpaq folklorı, ulıwma folklor dóretpeleri jazba ádebiyat penen salıstırǵanda ózine tán ózgeshelikler menen ajralıp turadı. Folklor ádebiyattan góre xalıqtıń úrp-ádet dástúrlerine, ulıwma etnografiyası menen tıǵız baylanıp keledi. Folklor dóretpeleriniń ulken ózgesheliginiń biri, onıń til-stil qurılısında kórinedi. Tiliniń ápiwayılıǵı hám sulıwlıǵı, aytlayın degen oydıń ushqır qıyal menen beriliwi, ázelden kiyatırǵan kórkem súwretlew qurallarınıń kóp isletiliwi dástúrge aynalǵan turaqlı syujet, turaqlı kompoziciya, turaqlı obrazlardıń beriliwi, ulıwma túrkiy xalıqlarǵa eskiden ortaq bolıp kiyatırǵan ómir, gúres, dúnyanı tanıw, muhabbat, jaqsı, jaman haqqındaǵı oylardıń jıyınıǵı qaraqalpaq folklorında da óz sáwleleniwin tapqan.

Folklorımızdaǵı kópshilik obrazlar haqqında ilimpazlar tárepinen pikirler bildirilgen. Solar qatarında miflik obraz esaplanǵan dáv obrazı boyınsha arnawlı túrde izertlew jasalmasa da folklorist alımlar tárepinen ayıp ótilgen. Biz sóz etpekshi bolǵan qaraqalpaq folklorında keyingi waqıtta dáv obrazınıń poetikasın izertlew sońǵı dáwirlerde ilimpazlarda úlken qızıǵıwshılıq tuwdırıp kiyatırǵan áhmiyetli máselelerdiń biri bolıp tabıladı. Dáv portretiniń jasalıwı ásirese, dástanlarda kóp gezlesedi. Dástanlarda dáwdiń táriypi kóbinese, giperbolalıq usılda kórkem bayanlanadı. Misalı:

... Dárwazanıń aldında,
Aytqanıday jalǵız dáv,
Sarıjayı qolında,
Aqljan aytqanman,
Jeti ese ziyada.
Qurbanbektey ǵosh jigit,
Onı kórip sol waqta,
Attan túsip júredi,
Atınıń basın jetelep,
Dávge qarap piyada.....

-Mine, bul qatarlardan kórinip turǵanıday, dáwdiń kelbeti, kórinisi sawlatı ádewir úlken bolıp kóz aldımızǵa keledi. Haqıyqatında da, dáwler dástanlarda úlken kúshke iye bolǵan. Olardan ápiwayı adamlar, ápiwayı xalıq qorıqqan, oǵan qarsı shıǵıwǵa kúshi jetpegen. Sonday waqıtta xalıqtıń ishinen batırlar, qaharmanlar jetilisip shıqqan hám olardıń kúshi hátte dáwler

menen teńlesetuǵın dárejede xalıq bahadırları sıpatında táriyplengen. Dáwlerdi jeńgen bul qaharmanlar búgingi kúnde xalıq awzındaǵı dástanlar, ańız-ápsanalar arqalı bizge jetip kelgen. Kópshilik dástanlarda qaharmanlar aldınan shıqqan jawlardı, sonday-aq, ǵayrıtabıy kúshke iye bolǵan aydarha, peri, dáw hám mástan kempirlerdi jeńip aldına qoyǵan maqsetine jetedi. Sonday-aq, bunday súwretlewlerdi “Qoblan” dástanında da ushıratsaq boladı:

Qarsı turdı márt Qoblan,
Kápir dáwdiń ózine,
Ol waqları mına dáw,
Iyninen jayın aladı,
Kegeydey oǵın saladı,
Qoblan atlı balanı,
Baylap oqtıń ushına,
Tabanlap tartıp qaladı....³⁴

Bul qatarlarda giperbolalıq súwretlew arqalı dáwdiń kúshi arttırıp súwretlengen. Dástanda dáw sonshellı dárejede kúsh-qúdretke, qarıwlı denege iye maxluq, degen menen de batır Qoblan onnan ótken kúshke iye bolıp dáwdi jeńedi.

Dástanlardıń turmıshlıq hám qaharmanlıq dástanlar túrinde dáwler haqqında kóbirek ayılǵan. Al, ashıqlıq hám tariyxiy dástanlarda miflik syujetler azı-kem ushıraǵanlıǵı sebepli olarda dáwler onsha qatnaspaydı.

“Qurbanbek batır” dástanında Alshaǵır dáwdiń portretin jasawda hám batır menen maydanǵa túserde onıń kelbeti júdá aybatlı, qáhárli bolıp súwretlenedi. Qattı ashıwǵa mingen dáwdiń kelbetin jasawda kórkem súwretlew quralları esaplanǵan teńew hám epitetler onıń sırtqı kórinisin ele de ashıp bergen:

- Esitip somı Alshaǵır,
Ashıwı jaman keledi,
Bulıtay bolıp buralıp,
Jaraǵan sherdey mıranıp,
Aldına qaray dónedi,
“Jaw-jaraǵıń tasla,” - dep,
Ashıwlanıp keledi.
On segiz batpan igri almas,
Bargan jerde jan qalmas,
Aybatın onıń kórgende,
Janlı jandar batalmas.
... Aybatınan shoqmardıń,
Jer qozǵalıp teńseldi...³⁵

Mine, bul qatarlarda dáwdi súwretlewde teńew hám giperbola ónimli qollanılǵan. Bul dástanda da dáw qansha kúshke iye bolmasın Qurbanbek batır dáwdi jeńedi. Bul jerde dáwlerdiń xalıq batırlarınan jeńiliwiniń tiykarǵı sebepleriniń biri olardıń jawız niyetleri hám menmenligi, sonday-aq, olardıń sadalıǵı, ańqawlıǵınan dep oylaymız. Sebebi, olar bar kúshin

³⁴ Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. «Қоблан». VIII том. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1981. 47-б

³⁵ Қарақалпақ фольклоры Көп томлық. 43-56 томлар. Н.: “Илим”, 2010. 135-б.

jawızlıq jolında sarıplaydı, al batırlar bolsa jaqsılıq jolında kúsh jumsaydı. Sol ushında xalqımızda folklorlıq dóretpelerde: erteklerde hám dástanlardaǵı waqıyalar hárdayım jaqsılıq jamanlıq ústinen jeńiske erisiwi menen juwmaqlanadı. Sonday-aq, “Qurbanbek batır” dástanında Qatıran atlı dáwdiń de dawırǵı hámme jerge taraladı. Bunda da Qatıran dáw menen Qurbanbek alısadı. Dástanda dáwdiń kelbeti Aqshaxan patshanıń tómendegi aytqan qatarları arqalı táriyplenedi:

... Atsam multıq ótpeydi,
Hújim jasap xalqımnıń,
Oǵan dadı jetpeydi,
Qatıran degen bir zalım,
Wayran etti qalamdı.³⁶

Bul qatarlarda da dáwdiń portretin jasawdaǵı kórkem poetikanı kórsek boladı. Demek, dáwlerdiń kúsh-qúdretin táriyplewde giperbolalıq súwretlewler basım bolıp keledi. Sonday qaharmanlıq dástanlardıń jáne biri “Haji-Gerey” dástanında da Alshaǵır atlı dáwdiń táriypin kórsek boladı:

... Bul sózlerge Alshaǵır dáw quwandı,
Aylantırıp altı batpan shoqmardı,
Er Gereyge qáhárlenip Alshaǵır,
Jolbarıstay mıranıp juwırdı

Dáwdiń aybatın, kúshin onıń qollanǵan quralınan da kórsek boladı. Dástanlarda, ulıwma epikalıq awızeki dóretpelerde dáwlerdiń tiykarǵı sawash quralı shoqmar bolǵan. Bul ayırım dástanlarda keltirilgen. Máselen, “Haji-Gerey dástanında:

Alshaǵır shoqmarın kóterip qolǵa,
Aylandırıp kóteredi hawaǵa,
Hádden ziyat qáhárlenip Alshaǵır,
Shoqmarın uradı tawlap balaǵa³⁷.
Sonday-aq, “Qurbanbek batır” dástanında:
... Aybatınan shoqmardıń,
Jer qozǵalıp teńseldi..³⁸

- degen qatarlarında da shoqmar olardıń tiykarǵı gúres quralı bolǵanlıǵın ańlaymız. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde “shoqmar – bul bası jumırı etip aǵashtan islengen tayaq, qural”³⁹, - dep túsiniq beriledi.

Qaharmanlıq máselelerdi sóz etiwshi “Bozuǵlan” dástanında da Kóbikli dáw atı menen atalǵan dáw obrazın ushratsaq boladı: “ ... Kóbikli degen kóreyin degen dáwim emes edi, urısayın degen jawım emes edi, esitiwim bar edi, atqannıń oǵı ótpeydi, shapqannıń qılıshı kespeydi, ayqasqannıń kúshi jetpeydi dep.” Dástandaǵı Kóbikli dáwge berilgen bul táriypte kórkemlew qurallarınan, ásirse giperboladan ónimli paydalanılǵan.

³⁶ Қарақалпақ фольклоры Көп томлық. 43-56 томлар. Н.: “Илим”, 2010. 140-б

³⁷ Қарақалпақ фольклоры Көп томлық. 43-56 томлар. Н.: “Илим”, 2010. 192-б

³⁸ Қарақалпақ фольклоры Көп томлық. 43-56 томлар. Н.: “Илим”, 2010. 135-б

³⁹ 424-б тúsindirme sózlik 7-tom N,Qstan 2023.

Juwmaqlap aytqanda, dástanlardaǵı obrazlar kórkem poetikalıq jaqtan bayıtılıwı arqalı dástan tıńlawshını qızıqtıradı hám estetikalıq jaqtan tásir etedi. Dáw portretiniń beriliwinde kórkem poetikalıq boyawlar menen súwretleniwi bul obrazdı ele de kórkemlep ashıp beriwge xızmet qıladı.

PAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2-том. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1977.
2. Мақсетов Қ. Қарақалпақ фольклорының эстетикасы. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1971
3. Қарақалпақ фольклоры Көп томлық. 43-56 томлар. Н.: «Илим», 2010. 140-б
4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. «Қоблан». VIII том. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1981. 47-б